

Hoe overbodig is het CDA?

Jan-Jaap van den Berg bespreekt:
Pieter Gerrit Kroeger en Jaap Stam,
De rogge staat er dun bij. Macht en verval van het CDA 1974-1998, Amsterdam:
Balans, 1998.

Kees Versteegh, *De honden blaffen. Waarom het CDA geen oppositie kan voeren*, Amsterdam: Bert Bakker, 1999.

Toen partijvoorzitter Helgers in Aalten arriveerde op de bijeenkomst die het ervaren Kamerlid Mateman had belegd uit protest tegen zijn gedwongen vertrek van de kandidatenlijst, bleek dat de partijvoorzitter zijn contacten met de achterban veel beter had

onderhouden dan het Kamerlid: waar Helgers werd begroet met een amicaal 'Hans welkom, kom binnen', riep Mateman 'He, jij daar' tegen de lokale CDA-bestuurer uit zijn eigen woonplaats. Mateman kende hem niet. De crisis van het CDA in een notendop. Hoe treurig ook: het levert verhalen op om van te smullen.

Lange tijd is de geschiedschrijving van de christen-democratie een relatief onontgonnen gebied gebleven, waarop alleen geestverwante auteurs zich begaven. Begin jaren negentig kwam hier verandering in. Het opmerkelijke en langdurige succes van het CDA – ogenschijnlijk zo duidelijk in strijd met processen als ontzuiling en

kerkverlating – schreeuwde om verklaringen.

Eind 1993 verscheen de bundel 'Geloven in macht', waarin politologen en historici een groot aantal antwoorden presenteerden, die overigens niet allemaal met elkaar te rijmen waren. Zo verschilden de auteurs van mening over de vraag of de christen-democratische dominantie nu het resultaat was van charismatisch leiderschap, eerder te maken had met het feit dat de 'c' van het CDA eigenlijk als 'conservatief' moest worden verstaan, of juist voortkwam uit het succesvol opereren van het CDA als 'catch-all party'. Overeenkomstig was echter de tamelijk positieve kijk op de toekomst van de christen-democra-

B O E K E N

ten. Die behoefde volgens de politieke wetenschappers niet ongewisser te zijn dan die van liberalen en socialisten. Dat de partij de naambekendheid van aankomend leider Brinkman met een glossy fotoboek wilde vergroten, werd gezien als een aanwijzing 'dat het CDA de tekenen des tijds ten volle onderkent'.

Enkele maanden later incasseerde het CDA een in de Nederlandse parlementaire geschiedenis ongekend zware nederlaag van twintig zetels. Ter illustratie: ARP en CHU beschikten na de Kamerverkiezingen van 1972, de laatste verkiezingen waarin zij zelfstandig deelnamen, samen over eenentwintig zetels.

Uit het vlak na elkaar verschijnen van weer twee boeken over de recente CDA-geschiedenis moet je concluderen dat de neergang van de christen-democratie zelfs nog meer tot de verbeelding spreekt dan de glorieperiode die eraan vooraf ging. In 1995 schreef onderzoeksjournalist Marcel Metz een bestseller met zijn boek 'de stranding'. De vraag is natuurlijk of Kees Versteegh en het duo Pieter Gerrit Kroeger/Jaap Stam nog nieuw licht weten te werpen op de christen-democratische partijepikelen.

Spannende verhalen

Voor een deel slagen zij hier inderdaad in, en niet alleen doordat hun van schitterende titels voorziene geschiedschrijvingen *De rogge staat er dun bij* en *De honden blaffen* doorlopen tot bij wijze van spreken de dag van gisteren. Ook kiezen de schrijvers een gedeeltelijk andere invalshoek. Beide nieuwe boeken hebben dan ook een meerwaarde.

De gekozen benadering leidt echter tevens tot misslagen.

De twee boeken zijn typische journalistieke studies, met alle sterke en zwakke kanten van dien. Het betoog is vlot geschreven, en soms regelrecht meeslepend. Zo geeft Versteegh een onthullende en dramatische beschrijving van de gang van zaken in de CDA-Kamerfractie; fractieleider Heerma die zomer 1995 zijn anonieme critici in de fractie huilend betitelt als 'ratten', roept hen tot drie maal toe op 'alsof hij drie keer de haan wilde laten kraaien' hun kritiek in het openbaar te herhalen. Dan kondigt hij zijn aftreden aan, om dit voornemen pas na zwaar aandringen van de fractie – Paars zou zich immers rot lachen als de leider van de grootste oppositiefractie ontslag zou nemen – weer in te trekken. Anderhalf jaar later komt zijn einde dan toch, en ook hier gaat het er met een stokende premier Van Agt en geheim beraad van fractieleiden niet zachtzinnig aan toe.

De verhalen zijn spannend. Soms echter wat slordig neergeschreven. Daardoor bevat de tekst feitelijke onjuistheden (Kroeger en Stam spreken bijvoorbeeld over een breuk tussen de christelijke partijen met de PvdA in 1965. Welke breuk was dat dan? De val van het kabinet-Cals vond plaats in 1966. In 1965 viel het kabinet-Marijnen, maar daarin werkten de christelijke drie juist samen met de VVD). Vooral in de historische beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van de partij zijn nogal wat foutjes geslopen. Kenmerkend voor de journalistieke werkwijze is voorts de sterke oriëntatie op vraaggesprekken,

die smakelijke anekdotes oplevert alsmede interessante psychologische doorkijkjes. Helaas controleren de auteurs dergelijke verhalen maar spaarzaam tegen het aanwezige archiefmateriaal, zodat reeds bestaande mythes opnieuw zijn opgeschreven.

Wie beide boeken wil lezen, kan het best beginnen met *De rogge staat er dun bij* van Kroeger en Stam, respectievelijk beleidsmedewerker bij de HBO-Raad en Volkskrant-redacteur. Het tweetal heeft zich voorgenomen om het gehele fascinerende proces van opkomst en ondergang te behandelen en neemt hiervoor een lange historische aanloop. Halverwege 'de rogge' moeten de kabinetten-Lubbers nog komen. De nederlaag bij de Kamerverkiezingen van vorig jaar passeert pas vlak voor de achterflap even snel de revue.

NRC-journalist Versteegh volgt in zijn 'de honden blaffen' niet de geijkte weg van verleden naar heden. Eigenlijk schrijft hij precies in de tegenovergestelde richting: Versteegh neemt de in zijn ogen mislukte oppositie van het CDA tegen paars als vertrekpunt en duikt dan de geschiedenis in, op zoek naar bewijzen voor de stelling dat christen-democraten geen oppositie kunnen voeren. Deze thematische benadering is origineel, en gedurfder dan de voor de hand liggende chronologische opzet van Kroeger en Stam. Toch bergt een dergelijke opbouw het gevaar van onevenwichtigheden in zich. De schrijver is hier niet geheel aan ontkomen.

Logischerwijze besteedt Versteegh speciale aandacht aan tijdvakken waarin de christelijke politiek in de oppositie verkeerde. Zo

B O E K E N

trakteert hij de lezer op een zeer uitgebreide beschrijving van de parlementaire strijd die de antirevolutionairen Groen van Prinsterer en Kuypers een dikke eeuw geleden leverden tegen de toen dominante liberalen. De bedoeling van dit tekstgedeelte is duidelijk: waar de ARP in de laatste decennia van de negentiende eeuw succesvol oppositie voerde en de ideologie van de antithese in stelling bracht tegen het liberale Verlichtingsdenken, daar faalt het CDA een eeuw later om tegenover het liberale humanisme van paars een aansprekend christen-democratisch alternatief te plaatsen.

Oppositielessen uit het verleden?

De vergelijking is leuk gevonden, maar de vraag is natuurlijk of de kruistocht van Groen en Kuypers eigenlijk iets zegt over de christen-democratie honderd jaar later. De politiek van de ARP was hecht gefundeerd in richtinggevend beginnende en in een gesloten, strak omlijnd wereldbeeld, waardoor de antirevolutionairen beschikten over een wapenrusting om oppositie te voeren tegen 'de geest der eeuw'. Tegenwoordig is alleen de ideologie van de SG P hier nog mee te vergelijken. Het CDA legt een indirecte, veel lossere verbinding tussen geloof en politiek. Bovendien is dat christelijk geloof zelf inmiddels diffuser geworden en veralgemeeniseerd, zodat de kloof tussen gelovigen en heidenen lang zo groot niet meer is als in de tijd van Kuypers. Op het trekken van een rechte lijn tussen de ARP van Kuypers en het CDA van De Hoop Scheffer valt dus wel het een en ander af te dingen.

Slechts omdat de ARP ingrij-

pend van karakter is veranderd, heeft de fusie met KVP en CHU in een CDA kunnen plaatsvinden. Het behoeft geen betoog dat in de processen van theologische modernisering, deconfessionalisering en ontzuiling van de jaren zestig de kiem ligt van dit fusieproces. De traditionele ideologische barrières tussen antirevolutionairen, christelijk-historischen en katholieken werden geslecht en – belangrijker nog – ook hun politieke macht brokkelde af. Alleen in onderlinge samenwerking leek nog een levensvatbare toekomst aanwezig.

Versteegh gaat aan deze cruciale periode geheel voorbij. 'Vanzelf komen we dan aan het einde van de jaren zestig terecht.' Vanzelf is het allesbehalve gegaan. Het is een grote onderschatting van een periode die in meer dan een eeuw christelijke politiek in Nederland wellicht de belangrijkste is geweest.

Meer pagina's ruimt Versteegh in voor de jaren zeventig, waarbij hij vooral aandacht besteedt aan de moeizame oppositie die CHU-leider Kruizinga midden jaren zeventig voerde tegen het kabinet-Den Uyl. Dat beide fusiepartners ARP en KVP wel meeregeerden in dit kabinet, noodzaakte tot behoedzaam manoeuvreren van de CHU, die door de felle polarisatie van VVD-leider Wiegel geregeld de loef werd afgestoken. De CHU-oppositie kwam niet uit te verf. Een vergelijking met de CDA-oppositie tegen Paars is dan snel gemaakt.

Voor een vergelijking CHU – CDA valt op zichzelf wel iets te zeggen. Net als het CDA nu, bedreef ook de CHU vroeger politiek

op basis van een algemeen geformuleerd, subjectief te interpreteren bijbelse grondslag. Tegenover deze ideologische overeenkomst staat het feit dat de christelijk-historischen in personeel opzicht grotendeels onzichtbaar zijn geworden in het grotere CDA, waar antirevolutionairen en katholieken sindsdien steeds de dienst uitmaakten: de antirevolutionairen omdat zij traditioneel actiever en goed georganiseerd waren, de katholieken simpelweg vanwege hun grotere aantal.

Wellicht brengt het boek van Kroeger en Stam verandering in deze beeldvorming. Een van de meest opvallende elementen uit 'de rogge' is namelijk de grote rol die de oud-CHU'er Wim Deetman wordt toegedicht. Kent de gemiddelde krantenlezer Deetman als de wat bangelijk ogende en mompelend formulerende minister van Onderwijs uit de jaren tachtig, Kroeger en Stam portretteren Deetman als een geweldenaar en een sleutelfiguur binnen het CDA, die in 1982 juist vanwege zijn 'weinig spectaculaire optreden in de media' in beeld was als fractieleider. In die tijd blijkt hij tevens de leidende figuur te zijn geweest van een informeel netwerk van 'coming men', waarvan ook Elco Brinkman, Hans Hillen en René van der Linden deel uitmaakten. Het groepje wilde de partij moderniseren en maakte zich zorgen over het gebrek aan élan. Achteraf zag dit informele netwerk dus met vooruitziende blik waar het fout zat, overigens zonder dat deze CDA-ers de neergang van hun partij konden stoppen. Toen het twaalf jaar later inderdaad bergafwaarts ging, en de positie van

B O E K E N

Brinkman in sneltreinvaart afbladerde, blijkt Deetman zelfs (even) een mogelijke kandidaat-premier te zijn geweest. In datzelfde jaar 1994 ook was het Deetman die samen met Tineke Lodders de regie van de verkiezingscampagne in handen had.

Het échec van '94

Dat Kroeger en Stam Deetman zo'n prominente rol toedichten, is nogal verrassend, niet alleen omdat Deetmans belangrijkheid de afgelopen anderhalve decennium toch velen is ontgaan, maar ook omdat hier in de studies van Metzke en ook Versteegh zo weinig van is terug te vinden. Dit wil op zichzelf nog niet zeggen dat Kroeger en Stam het verkeerd zien. Wel is het zo beide auteurs enigszins de schijn tegen hebben. Kroeger heeft gewerkt als politiek adviseur van Deetman en de schrijvers baseren zich blijkens de noten soms wat eenzijdig op documenten die in die hoedanigheid zijn geschreven.

Kroeger en Stam richten hun schijnwerper niet alleen op Deetman, maar hechten ook zeer veel belang aan het optreden van Jan de Koning. Dit past meer in het gangbare beeld. In de visie van Kroeger en Stam was De Koning het oliemannetje van de partij, die de kwalijke gevolgen van persoonlijke tegenstellingen wist te beperken en breuken lijmden. Met het overlijden van De Koning in oktober 1994 werd het CDA een schip zonder kompas. 'Zonder die vaste hand kon het niet', aldus Kroeger en Stam. De onbezonnenheid in de partijtop werd niet meer gecorrigeerd. Overigens had De Koning in de zomer van

'94 een andere onbezonnen actie niet meer kunnen voorkomen: het partijbestuur dwong fractieleider Brinkman tot opstappen, tegen het advies van De Koning, die vond dat het CDA hierdoor teveel het beeld van onenigheid zou uitsstralen.

Persoonlijke tegenstellingen in de partijtop, zo wordt uit beide boeken wel duidelijk, hebben niet weinig bijgedragen aan de neergang van het CDA. Maar vanzelfsprekend moeten er ook andere oorzaken zijn. In de reconstructie van dit intrigerende verval van de christen-democratie ligt de grote waarde van beide studies, meer dan in het herkauwen van de ontstaansgeschiedenis van het CDA, die we al op talloze andere plaatsen kunnen nalezen.

Het verval deed reeds tijdens de hoogtijdagen van de christen-democratie sluipenderwijs zijn intree. Op lokaal niveau en in de regio's ging het mis. Onvoldoende investeerde het CDA in de contacten met het maatschappelijk middenveld, wat op langere termijn wel fataal moest worden voor de partij die zichzelf beschouwde als partij van de samenleving. Verschillende malen (in het kernwapendeбат, later bij de wet gelijke behandeling en het asieldebat) bleek dat de relatie met de kerken te wensen overliet. Het contact met het CNV en de christelijke omroepen KRO en NCRV werd pas na het échec in 1994 aangehaald. Dat dit slechts matig lukte, gaf aan hoezeer het CDA van het 'christelijk organisatieleven' verwijderd was geraakt. Het is begrijpelijk dat bijvoorbeeld het CNV zich wantrouwend opstelde toen het CDA vanaf 1994 plotseling wel

interesse toonde in het verstevigen van de contacten.

Overigens lag de schuld voor de verwatering van de relatie tussen het CDA en de 'geestverwante organisaties' niet bij het CDA alleen. Door professionalisering en schaalvergroting seculariseerde het maatschappelijk middenveld, en al in de jaren tachtig onttafelde het christen-democratische bestuurlijke netwerk op decentraal niveau. In de woorden van Versteegh: 'de unieke combinatie van politieke zendingssijver en verantwoordelijk besturen was verschaald tot pragmatisme'.

Aan deze treffende typering voegt Versteegh nog een andere wijsheid toe: de opkomst van Paars heeft zich op lokaal niveau voltrokken. In gemeenteraden (bijvoorbeeld in die van Amsterdam) bleken sociaal-democraten en liberalen elkaar veel minder te haten dan de Haagse beroeps politici van deze partijen wel dachten. Naarmate de dominantie van de christen-democratie voortduurde – en eerst de VVD en later de PvdA dit pijnlijk ondervond – groeide daarentegen de afkeer van het CDA uit tot een krachtig autonoom motief voor het formeren van een kabinet zonder die partij – geheel los van de vraag wat dit dan politiek-inhoudelijk zou betekenen.

Achteraf blijkt het paarse beleid niet bijster te verschillen van dat uit de periode-Lubbers. Het maakt het oppositievoeren door het CDA er niet gemakkelijk op. Na vier jaar oppositie moest het CDA bij de Kamerverkiezingen van 1998 opnieuw zetelverlies incasseren. Twintig zetels verlies was blijkbaar nog niet genoeg geweest.

B O E K E N

Politieke leiderscarrousel

De kracht van Versteeghs boek ligt in zijn analyse van de mislukte oppositie van het CDA tegen paars. Het is begrijpelijk dat de oppositietroel in eerste instantie een ware cultuurschok was voor de zo met de macht verkleefde partij. Het bekritisieren van beleid waaraan men zelf jarenlang had meegewerkt, vereiste een mentale afstand die veel CDA-ers – voormalige bewindslieden voorop – aanvankelijk nog niet bezaten. Inderdaad zal tot op zekere hoogte ook hebben meegespeeld dat het in de christelijke politiek levende idee van de overheid als dienaar van Gods een al te scherpe oppositiehouding belemmerde. Verder had de Kamerfractie een nogal 'platte', democratische opzet waardoor krachtadig politiek optreden werd bemoeilijkt. Belangrijker waren natuurlijk de snelle wisselingen in het politiek leiderschap: met achtereenvolgens Lubbers, Brinkman, Heerma en De Hoop Scheffer was sprake van vier voormannen in vijf jaar.

Al met al was de oppositie van

het CDA te netjes en te redelijk. Het swingde niet. Het was ook te onduidelijk en niet eigen genoeg: soms wilden de christen-democraten het kabinet zowel links als rechts tegelijk passeren. Wat na de zware nederlaag van 1994 aanvankelijk nog uitbleef, is door de negatieve ervaringen van vier jaar oppositie uiteindelijk toch hoog op de agenda terechtgekomen: de vraag naar het karakter en het bestaansrecht van het CDA. De oppositie-ervaring heeft de partij teruggeworpen op zichzelf. Hoe zal de toekomst van de christen-democratie eruit zien? Slaagt de partij erin een eigen, authentieke politieke visie te formuleren die de voor christen-democraten dodelijke tegenstelling links-rechts kan ontstijgen?

Versteegh, Kroeger en Stam tonen zich allen tamelijk somber. Er is maatschappelijke onvrede, maar het lukt het CDA onvoldoende om hiervan profijt te trekken. De actie tegen de 24-uurs-economie, die voorjaar 1998 door kerken en vakbonden werd georganiseerd, is hiervan een mooi

voorbeeld. Hoewel de actie veel publiciteit opleverde en breed gedragen werd (meer dan 800.000 handtekeningen), schaarde het CDA zich er niet voluit achter, uit angst om te christelijk over te komen. Versteegh signaleert terecht dat het CDA moeite blijft houden met het kiezen van de juiste toon: nu eens zetten de christen-democraten te hoog in, dan weer laat men opgelegde kansen liggen.

De oppositie-ervaring van Kuiper en Groen van Prinsterer kan hier weinig helpen: de antithese is voor de hedendaagse politieke verhoudingen immers toch een maatje te groot. Dat het CDA nog steeds geen oppositie weet te voeren, noemt Versteegh zelfs 'slecht voor de democratie'. Kroeger en Stam menen dat het poldermodel voor een groot deel een CDA-creatie is. Dat is op zichzelf natuurlijk mooi. Alleen dreigt de partij na het behalen van dit succes overbodig te worden.

JAN-JAAP VAN DEN BERG
politicooloog en historicus

